

РОЛЬ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ПОДОЛАННІ ЕГОЦЕНТРИЧНОСТІ ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

В статті розглядається проблема егоцентризму осіб підліткового віку. У підлітків егоцентризм проявляється у відчутті знаходження себе в центрі уваги інших людей і розробці у внутрішньому плані уявлення про себе. Егоцентрична зосередженість виявляється необхідною для формування Я-концепції індивіда. Розглядається негативна сторона егоцентризму, що виявляється у нездатності розуміння і прийняття інших точок зору. Подолання егоцентризму можливо через розвиток емпатії засобами образотворчого мистецтва.

Ключові слова: егоцентризм, децентрація, емпатія, Я-концепція, "Я-образ", "хронотон", образотворче мистецтво.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є важливим етапом соціального формування особистості. У підлітків під впливом біологічного дозрівання їх організму і психічного розвитку відбувається зміна відношення до себе і до людей.

Хоча структура особистості є результатом тривалого процесу соціалізації, у підлітковому віці можуть відбуватися суттєві зміни особистості.

Враховуючи значення становлення у підлітковому віці особистісних структур і формування Я-концепції [2], можна вважати різке посилення егоцентризму у підлітків у будь-яких несприятливих для них соціально-психологічних умовах явищем, не менш значущим для становлення їх Я-концепції, ніж соціально психологічна адаптація. Стійкість Я-концепції як індивідуальної структури [17, р. 185] не випадково забезпечується низкою психічних механізмів, серед яких є і механізм егоцентрації. Егоцентризм – це нездатність суб'єкта, зосередженого на своїх інтересах, враховувати думки, інтереси, плани, точки зору інших людей і координувати їх зі своїми власними [12, с. 454]. Під "точкою зору" мається на увазі спрямованість, установка, диспозиція і т. п.

У підлітків егоцентризм може проявлятися у відчутті знаходження себе в центрі уваги інших людей і розробці у внутрішньому плані уявлення про себе. У цьому сенсі егоцентрична зосередженість виявляється необхідною для формування Я-концепції індивіда. Але егоцентризм також має і негативну сторону. Не здатність розуміння і прийняття інших точок зору призводить до порушення міжособистісних стосунків, до конфліктів і відповідно до зниження продуктивності спільної діяльності.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати теоретичний матеріал і з'ясувати роль образотворчого мистецтва у подоланні егоцентризму підліткового віку.

Результати теоретичного дослідження. У подоланні егоцентризму велике значення має механізм децентрації. Здатність до децентрації як механізму і процесу врахування точок зору інших людей і координації їх зі своєю власною, розвивається у дитячому віці. Децентрація і здатність розуміти ролі інших людей, уявляти себе на місці іншого проявляються у віці до 9 років.

Вік 9 років, в якому діти, за даними М. Феффера, здійснюють синтез різних поглядів на ситуацію, включаючи свій власний, може вважатися вихідним для розвитку егоцентричної або протилежної, децентрованої спрямованості особистості.

Недостатня потреба в урахуванні точок зору інших осіб, невеликий досвід координації точок зору легко можуть стати причиною для розвитку егоцентричності поведінки, егоцентричних рис характеру та смислової сфери свідомості.

Механізм децентрації залежить від розвитку операцій зворотності. За Ж. Піаже, операції зворотності призводять до так званого "відтаювання" статичних перцептивних форм у мобільні форми інтелекту. Це дає можливість конструювання нових структур, у тому числі тих, що виходять за межі можливого реального сприйняття.

Як зазначав Ж. Піаже, сприйняття, вимушене просуватися крок за кроком шляхом, хоча і безпосереднього, але все ж часткового контакту із об'єктом, деформує образ безпосереднім фактом центрації. Інтелект, навпаки, рухливо і гнучко охоплюючи в єдине ціле великий відрізок реальності, досягає об'єктивності за допомогою більш широкої децентрації. Децентрація виступає як когнітивний механізм особистісного розвитку. Проте на рівні особистості антитезою децентрації є не центрація, а егоцентризм. Цим підкреслюється належність егоцентричної феноменології до такої системи як особистість.

Згідно з концепцією Ж. Піаже, подолання просторових центрацій у сприйнятті здійснюється за допомогою інтелектуальних структур, які мають свої аналоги з уявою, так як вони формуються у внутрішньому психічному, розумовому плані близькому до плану уявлень, що формують першу сходинку процесу сприйняття. У дорослих людей егоцентризм долається завдяки зіткненню різних точок зору. У повсякденному житті це відбувається в конфлікті, а в науковій діяльності – в суперечках, спрямованих на пошуки істини.

Функціонування і розвиток механізму децентрації пов'язані не тільки з перебудовою когнітивних структур і залежать не тільки від розвитку інтелекту, вони ще визначаються потребою координувати різні точки зору. Даний механізм співвідноситься з особливостями ситуацій соціальної взаємодії індивіда і тими почуттями, які з'являються у нього. Співвимірність персональних зіткнень, протиріч і можливості їх вирішення сприяють розвитку розумових структур і соціального інтелекту людини. Це пояснює взаємозв'язок пізнавальної і соціальної децентрації [16].

Механізм децентрації сприяє переключенню уваги на інші ознаки предметів, інші об'єкти, активізує процеси переконструювання образів і змін у судженнях та висновках.

Аналогічні явища можуть відбуватися не тільки в пізнавальній, а й в чуттєво-емоційній сфері.

М. Дойтч, аналізуючи можливі способи зв'язку емпатії і децентрації, висуває припущення, що когнітивний конфлікт, який виникає в соціальній взаємодії з оточуючими, не тільки сприяє розумінню станів оточуючих, але і підсилює емпатійний відгук, активізує співчуття і співпереживання іншим людям [15, с. 282]. Природа подолання когнітивного і емоційного егоцентризму у людини породжується в зіткненні її позиції з позиціями інших. Це зіткнення призводить до активізації потреби індивіда враховувати і координувати погляди, думки, наміри та стани партнерів зі своїми власними, дозволяє змінити існуючі образи.

Координація позицій виконує функції зворотного зв'язку, дозволяє контролювати адекватність і повноту спостережень, висновків, оцінок, припущень тощо. У спілкуванні зворотний зв'язок виконує, як мінімум, три функції: 1) функцію регуляції поведінки людини; 2) функцію регуляції міжособистісних стосунків; 3) функцію самопізнання [13, с. 5].

Здатність уявити себе на місці іншого, активне зіставлення інформації, що надходить у вигляді сигналів та відповідних смислів від партнера з власними очікуваннями допомагає зрозуміти істинний сенс міжособистісних стосунків і на цій основі відрегулювати їх (оскільки в цих процесах розкривається зміст і специфіка уявлень партнерів один про одного).

Потреба в координації позицій і зворотний зв'язок складають основу децентрації та зміни структури уявлень. Все це робить децентрацію механізмом, подібним до рефлексії, ідентифікації та емпатії. Разом із здатністю людини уявити себе на місці іншої вони дозволяють конструювати уявлення про внутрішній світ іншої людини і, розуміючи її систему взаємин, діяти в ситуації "як, якщо б".

Першим моментом децентрації або її першим щаблем є зміна позиції. Зміна позиції веде до зміни або трансформації стану. Ідентифікація тут стає першою частиною або дією в децентрації. У результаті ідентифікації відбувається ототожнення індивіда з іншою людиною або об'єктом.

Емпатія виникає після зміни ставлення людини до іншої людини, що відбувається внаслідок зміни її позиції. Індивід, який переживає емпатію, залишаючись собою, починає відчувати зміни емоційного стану, які і є головними у процесі співпереживання іншому. Цей змінений стан у певній мірі тотожний переживанню тієї особи, якій емпанують. Механізм емпатії у здатності розуміння і прийняття інших точок зору відіграє ту ж роль, що і механізм децентрації, але на відміну від децентрації емпатія призводить до змін не лише в когнітивній сфері особистості, а і у афективній.

Оскільки у процесі подолання егоцентризму важливе місце належить емпатійній здатності, зупинимося на її характеристичі.

Розглянемо, як визначається емпатія і які її головні механізми.

Психолог Т. П. Гаврилова [5], аналізуючи безліч вельми суперечливих визначень емпатії в зарубіжній психології, виділяє чотири основні, що найбільш часто зустрічаються: 1) здатність проникати у психіку іншої людини, розуміти її емоційні стани і афективні орієнтації у формі співпереживання і відповідно передбачати можливі реакції (Шибутані, Герні, Махоні, Сперофф, Уілмер та ін.); 2) чуттєве пізнання об'єкта через проекцію та ідентифікацію (Бірес, Арло та ін.); 3) афективний зв'язок з іншим, переживання стану окремого іншого або навіть цілої групи (Адерман, Брем, Катц, Бергер, Стоттланд та ін.); 4) властивість особистості психотерапевта (Унал та ін.) [1].

Якщо прийняти також до уваги, що замість емпатії в подібних значеннях вживаються інші терміни (крім тих, які ми вже згадували, можна назвати: "симпатичну проекцію "Я", "проективну інтуїцію", "симпатичну інтуїцію", "афективне злиття", "симпатію" та ін.), то стане зрозумілою складність у виявленні загального в даних термінах.

Подібну спробу зробив румунський психолог С. Маркус у книзі "Емпатія (експериментальне дослідження)" (1971) [18]. На його думку, у всіх визначеннях емпатії загальним моментом є ідентифікація (ототожнення) себе з іншим – афективна (емоційна), когнітивна (пізнавальна) або ідентифікація на рівні соціальної поведінки. Саме така ідентифікація виступає джерелом розуміння,

передбачення та інших функцій емпатії. Таким чином, С. Маркус виділяє загальну складову всіх існуючих психологічних інтерпретацій емпатії.

Напрямок досліджень С. Маркуса є плідним, але він вимагає пояснень. Ідентифікація з "іншим", тобто з іншою особистістю, іншим "Я", припускає здатність до формування в психологічній організації власної особистості уявного "Я" і здатність розуміти точку зору цього "Я". Іншими словами, така характеристика емпатії розуміється в контексті теорії психічного моделювання і визначається як процес моделювання "Я" за зразком особистості "іншого" (Котрелл, Саймонд, Уолш та ін.), причому в основі цього акту лежить уява.

Е. Я. Басин розуміє емпатію як процес моделювання "Я", але не обов'язково за особистістю іншої людини. Останнє, на його думку, є лише окремих випадок емпатії. У ній уявне "Я" моделюється "за образом і подобою" будь-якого іншого явища. Це означає, що людина може перевтілюватися в образ будь-якого явища, об'єкта тощо. Уявне "Я" формується в результаті переходу найрізноманітніших образів із системи "не-Я" в систему "Я" (Д. І. Дубровський), у результаті чого образ начебто перетворюється в "Я", набуває функції "Я", тобто може керувати свідомістю і поведінкою. Перетворюватися в "Я-образи", з якими ідентифікує себе реальне "Я" людини, можуть як образи інших людей (реальних чи вигаданих), так і образи будь-яких інших об'єктів, в тому числі і неживих. Можна із впевненістю припустити, що формування "Я-образів" (а це означає одночасно і ідентифікацію з ними) лежить в основі вживань терміна "емпатія" (і близьких йому термінів, про які ми вже говорили).

Відмінності у вживанні даного терміну, як правило, пов'язані із тим, чи робиться акцент на ідентифікації із афективним (емоційним), когнітивним (пізнавальним) або поведінковим аспектами "Я", залежать вони і від характеру образу, який перетворюється за допомогою уяви в "Я". Наприклад, співпереживання, розуміння стану іншого в точному сенсі цього слова притаманні лише процесам емпатії з іншими людьми. Не можна співпереживати неживому предмету, але можна "одухотворити" його образ, ідентифікувати себе з цим "Я-образом" і "жити" в образі цього уявного "Я".

Моделювання уявного "Я" за образом реальної або "вигаданої" людини добре відоме хоча б із практики літературної та акторської творчості.

Коли в процесі моделювання уявного "Я" відбувається перехід в "Я-образи" тварин і неживих предметів, ми маємо справу з персоніфікацією.

Л. С. Виготський поділяв погляд німецького психолога та естетика Т. Ліпса про можливість перевтілення не тільки в неживі предмети, а й в лінійні і просторові форми. Коли ми піднімаємося із високою лінією і падаємо разом з лінією, що опускається вниз, згинаємося разом із колом і відчуваємо опору разом із лежачим прямокутником, ми ідентифікуємо себе з уявним "Я", з персоніфікованими квазі-суб'єктами: "Я-лінією", "Я-колом", "Я-прямокутником" – і поділяємо "точку зору" цих "Я" [1].

Зі сказаного вже видно відмінність між моделюванням "Я" за образом іншого реального "Я" (існуючого або вигаданого) і за образом певного явища (предмета), яке взагалі не відноситься до розряду "Я".

У другому випадку образ не просто переходить у систему "Я", але у процесі даного переходу він персоніфікується, стає ніби образом людини, стає "квазі-Я". Проте в обох випадках у результаті ідентифікації образів із реальним "Я" вони починають функціонувати не як образи, а як "Я", тобто здійснювати керуючу, регулюючу функцію. В обох випадках реальне "Я" ніби "роздвоюється" на власне "Я" і на "Я-образ". Тут проявляється тонка діалектика "інтросуб'єктивних" відносин – справедливо зауважує Д. І. Дубровський, підкреслюючи при цьому, що феномен "природного роздвоєння" "Я" не можна отожднювати з патологічним "розщепленням" особистості.

Для уявної ситуації характерний відомий "відліг" від реального становища, вихід за межі безпосереднього даного. Відповідно і для емпатійного "Я", або "Я-образу", також характерний певний "відліг" від реального "Я" і певний вихід за його межі.

Але це вихід не в нікуди, не в якусь містичну сферу абсолютно ізольованого від реального світу "уявного Я" (Т. Ліпс), "трансцендентального Я" (А. Маслоу), "транслімінального духу" (Г. Рагг). Ні, цей "вихід" із психологічної точки зору може бути (залишаючись у межах психологічного суб'єкта творчості) тільки виходом в "інше Я", діалектично взаємопов'язане з реальним "Я". "Інше Я" ми і назвали емпатійним "Я", або "Я-образом". Воно залежить від реального "Я", а через нього – від суспільства і культури в цілому, від об'єктивної реальності, але залежить відносно, володіючи відомою автономією.

Як же можна визначити емпатійну здібність. Емпатія – це здатність фантазії формувати "Я-образи", приймати "точку зору" цих "Я" [1].

Емпатія як механізм, за допомогою якого формується здатність розуміння, врахування точок зору інших людей і координації їх зі своєю власною, може бути сформована засобами образотворчого мистецтва.

Мистецтво організовує людину на творче перетворення світу відповідно до вищих гуманістичних ідеалів, формує духовний світ особистості, її світогляд, а значить і її спрямованість.

Як писав А. Н. Леонтьєв, "універсальною мовою значень є мова мистецтва – музики, танцю, живопису, театру, мова архітектури. У значеннях представлено перетворену і згорнуту в матерії мови ідеальну форму існування предметного світу, його властивостей, зв'язків і відносин".

Необхідною умовою вільного, творчого використання мови мистецтва є її знання – практична здатність, сформована у досвіді. Причому це знання черпається із спілкування з творами не тільки професійного мистецтва, а й народного (фольклорного), побутового, не тільки і не стільки музейного, скільки з впливу оточення, середовища (архітектури, предметів побуту та ін.).

Але одного "споглядання" недостатньо. При сприйнятті творів інших авторів формується лише репродуктивна (тобто здатна лише відтворювати) особистість, на основі якої за певних додаткових умов може сформуватися продуктивна (здатна створювати нове) особистість, або власне творець, художник. Такою умовою є власна практична образотворча діяльність, яка починається із наслідування зразків.

Шляхом наслідування зразків, оригіналів відбувається не тільки оволодіння мовою мистецтва, світом художніх значень, але й перетворення чужої мови в свою, чужих художніх смислів в свої смисли, синтезування (об'єднання) їх у системі власної особистості. Результат такого впливу – збагачення, зростання, розвиток особистості. Але для того, щоб це відбулося, в процесі наслідування необхідне функціонування особливого механізму – емпатії (вживання, перевтілення та ін.).

Культурні форми творчої уяви, де виражений досвід минулих поколінь, засвоюються через "споживання" предметів, створених силою цієї уяви. Наприклад, "споживаючи" художній твір, ми не тільки осягаємо його зміст, а й вчимося культурі художньої уяви. Можна погодитись з Е. В. Ільєнковим у тому, що в актах такого "споживання" розвивається і формується "здатність бачити очима іншого" (тобто емпатія).

Однак необхідно сказати, що культурні, універсальні форми творчої уяви засвоюються через споживання (наприклад, творів мистецтва) тільки у тому випадку, якщо це споживання носитиме не просто наслідувальний, але емпатійний характер.

Для того, щоб у реальній ситуації відкрити в предметі або явищі нові естетичні сторони (грані, властивості), відкрити – в сенсі чуттєво сприйняти (побачити, почути тощо), необхідні дві умови: або сам предмет повинен "повернутися" до суб'єкта новою стороною (без допомоги або з допомогою самого суб'єкта), або суб'єкт повинен зайняти по відношенню до предмета нову точку зору. Зрозуміло, що в обох цих випадках відкриття нового здійснюється в акті безпосереднього сприйняття. Нова точка зору в акті естетичного сприйняття може бути обумовлена і реальними установками – професією, соціальною роллю тощо.

На відміну від сприйняття, емпатія припускає мисленнєве, уявне виконання згаданих вище двох реальних умов відкриття нового, коли в акті художньої творчості образ здійснює уявний поворот і постає новою стороною або сам суб'єкт здійснює уявне переміщення, стаючи на нову (просторово-часову, соціально-рольову, вікову і т. п.) позицію, позицію емпатійних "Я" – обидва ці варіанти підходять під наше визначення емпатії.

Для того, щоб об'єкту (тобто образу) отримати активність, принцип саморуху, відносну самостійність перед обличчям реального "Я" суб'єкта, потрібно отримати статус "Я", "переміститися" із системи "не-Я" в систему "Я". Цей перехід і здійснює суб'єкт в акті емпатії.

Емпатійна здатність (перетворювати образ в "Я-образ", робити його відносно незалежним, об'єктивним) необхідна для породження творчої новизни, художньої несподіванки, справжнього відкриття.

Ми розглядали той випадок емпатії, коли вживання в образ перетворює останній в "Я-образ" і тим самим допомагає йому саморозкритись, виявивши нові риси. Тепер проаналізуємо інший випадок, коли вживання в образ допомагає суб'єкту зробити відкриття стосовно інших об'єктів, інших образів.

Можна сказати, що в такому випадку особистість ідентифікує (ототожнює) себе не з об'єктами, а з іншими суб'єктами. Суб'єкт прагне зайняти в уяві їх точку зору, нову (для себе) точку зору уявного "Я".

Проаналізуємо два головні варіанти уявного переміщення.

Перший варіант: суб'єкт, залишаючись самим собою, може подумки змінити своє положення в просторі ("топос" – простір) або в часі ("хронос" – час), або у тому і в іншому ("хронотоп", за визначенням М. М. Бахтіна).

Другий варіант: суб'єкт не просто змінює свій "хронотоп", а й подумки займає місце "іншого". Реально залишаючись самим собою, він в уяві перетворюється на "іншого", взявши його за зразок моделювання уявного "Я".

Обидва варіанти емпатії відіграють важливу роль в технології породження нового.

Коли кажуть в таких випадках про фантазію, як про могутній інструмент створення нових образів, завжди слід мати на увазі складовий компонент фантазії – емпатію, перетворення реального "Я" в "Я" уявне[1].

Емпатійна регуляція здійснюється за допомогою "Я-образів". Реальне "Я" суб'єкта в цьому випадку не просто використовує образи, воно живе в образі. Емпатія – це механізм, що дозволяє жити в образі і це життя забезпечує органічний характер творчого акту.

Наочно життя творця в образі простежується у творчості актора. Станіславський зазначає, що в сценічній творчості народжується образ, який виявляється "живим створінням". "Це не є відбиток ролі, такий, яким його створив поет; це і не сам артист, яким ми його знаємо в житті і дійсності. Нове створіння – жива істота, що перейняла риси як артиста, що її зачав і народив, так і ролі, що її запліднила. Нове створіння – дух від духу, плоть від плоті ролі і особистості артиста. Це та жива, органічна істота, яка тільки одне і може – народитися за невідомими законами самої природи, від злиття духовних і тілесних органічних елементів людини-ролі і людини-артиста. Таке живе створіння, що живе серед нас, може подобатися або не подобатися, але воно "є", воно "існує" і не може бути іншим" [14].

Те, що спостерігається в сценічній творчості, протікає невидимо в інших видах художньої творчості. І там творець живе в образі, "зачаття", "народження" і "зростання".

Перетворення образу в "Я-образ" є наділення його життям, активністю, "принципом саморуху". У тих видах творчості, де образ відокремлюється від творця і втілюється в якомусь матеріалі, цей останній оживає. Передумовою і необхідною умовою цієї "одухотвореності" виступає акт емпатії.

Висновки. Отже, егоцентризм, що проявляється в спрямованості особистості, має своє місце в підлітковому віці як характерна особливість даного періоду розвитку і може бути подоланий засобами образотворчого мистецтва. Такими засобами є мова мистецтва – музики, танцю, живопису, театру, мова архітектури. Необхідною умовою вільного, творчого використання мови мистецтва є її знання – практична здатність, сформована в досвіді. Це знання черпається із спілкування з творами образотворчого мистецтва.

При сприйнятті творів інших авторів формується лише репродуктивна (тобто здатна тільки відтворювати) особистість, на основі якої за певних додаткових умов може сформуватися продуктивна (здатна створювати нове) особистість, або власне творець, художник. Такою умовою є власна практична образотворча діяльність, яка починається із наслідування зразків.

Шляхом наслідування зразків, оригіналів відбувається не тільки оволодіння мовою мистецтва, світом художніх значень, але й перетворення чужої мови на власну, чужих художніх смислів у свої, синтезування (об'єднання) їх у систему власної особистості. Результат такого впливу – збагачення, зростання, розвиток особистості. Але для того, щоб це відбулося, у процесі наслідування необхідне функціонування особливого механізму – емпатії, тобто здатності формувати "Я-образи", приймати "точку зору" цих "Я".

Таким чином, подолання егоцентризму можливо через розвиток емпатії засобами образотворчого мистецтва, а точніше через образотворчу діяльність.

Використані джерела

1. Басин Е. Я. Искусство и эмпатия / Е. Я. Басин. – М.: БФРГТЗ "СЛОВО" 2010. – 294 с.
2. Берне Р. Развитие Я-концепция и воспитание / Р. Берне. – М.: Прогресс, 1986. – 421 с.
3. Выготский Л. С. Проблемы общей психологии / Под ред. В. В. Давыдова. – Т. 2 // Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
4. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии/Т.П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147 – 158.
5. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии (исторический обзор и современное состояние проблемы) / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 150.
6. Гаврилова Т.П. Социальная децентрация и развитие высших форм эмпатии / Т. П. Гаврилова // Психология общения. Обзорная информация. (Ред. А. А. Бодалев, Р. Л. Кричевский). – Вып. III. – М. : НИИ общей и пед. психологии АН СССР, 1978. – С. 30 – 39.
7. Пашукова Т.И. Межличностные отношения и способность человека представить себя на месте другого / Т.И. Пашукова //Социально-психологические факторы повышения эффективности идеологической деятельности в свете решений XXVI съезда КПСС: Тезисы докл. областной научно – практической конференции, 16-18 июня 1982. – Ростов-на-Дону, 1982. – С. 120 – 121.
8. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Пиаже Ж. Избранные психологические труды: Пер. с англ. и фр. – М.: Просвещение, 1969. – С. 51 – 231.
9. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка / Ж. Пиаже – М. – Л. : Учпедгиз, 1932.–320 с.
10. Пиаже Ж. Суждение и рассуждение ребёнка / Ж. Пиаже. – СПб. : Союз, 1997. – 286 с.
11. Пиаже Ж. Эгоцентрическая речь / Ж. Пиаже // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. В. Петухова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 183 – 187.
12. Психология: словарь / [состав. Л. А. Карпенко. Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г Лрошевского]. – 2-изд. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

13. Соловьёва О. В. Обратная связь в межличностном общении / О. В. Соловьёва. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 112 с.
14. Станиславский К. С. Статьи. Речи. Беседы. Письма / К. С. Станиславский – М. : Искусство, 1953. – 578 с.
15. Deutsh M. The resolution of conflict / M. Deutsh – New Haven, CT: Yale University Press, 1973. – 282 p.
16. Flavell J. H. The Development of role-taking and communication skills in children / J. H. Flavell. – New York, 1968. – 239 p.
17. Gergen K. G. Realities and relation ships in social construction / K.G. Gergen. – Cambridge, Mass., L., 1994. – 356 p.
18. Marcus, S. Empatia (cercetari experimentale) / S. Marcuc. Bucuresti: Ed. Acad. RSR, 1971. – 61 p.

Novik D.

A ROLE OF FINE ART IN OVERCOMING OF EGOCENTRISITY OF TEENS

The paper focuses on the problem of egocentrism, that results in orientation of the individual. Egocentrism has its place in adolescence as the main feature of this period of development and can be overcome by means of art. There are different kinds of means of art: music, dancing, painting, theater performance, architecture. The necessary condition for the free and creative use of the language of art is its knowledge – practical ability formed in the experience. This knowledge is derived from communication with the works of art.

Due to the comprehension of the works of other authors only reproductive (able to perform only) person is formed. Under certain conditions more productive can be formed personality (can create new) or a unique creator, artist. The condition of it is one's own practical expressive activity that begins with the following the examples.

By following the examples of the originals not only mastering of the language of art, the world of artistic values occurs, but also the convert of the other language into their own, other into their meanings own artistic senses, the synthesizing (association) in the system of one self. The result of this influence ends in enrichment, growth, personal development. But it can happen, only in case of the inheritance of necessary mechanism under special process called "empathy".

The overcoming of egocentrism is possible through the development of empathy by means of fine art, or to be more exact with the help of applied art.

Key words: *egocentrism, decentration, empathy, I – concept, "I – image", "chronotope", fine art.*

Стаття надійшла до редакції 29.10.2014